

Öz

Günümüzde yaşama ve yaşanılan yerlere yapılan müdahaleler ile bunların insanlar üzerinde oluşturduğu etkilere karşı duyarlı bir tepki olarak ortaya çıkan yaşanabilirlik farklı birçok boyuta sahip temel bir kavramdır. Bu kavramın çözümlenerek anlaşılması ise özellikle mekan tasarımı odaklı disiplinler için oldukça önemlidir. Çünkü mimarlık ve iç mimarlık sadece yapı yapma sanatı değil yaşanabilir çevreler, paylaşılabilir ilişkiler kurma hedefleri olan düşünme sistemleridir. Özellikle iç mimarlık disiplininin ana çatısı insanın mekanla varolma düşüncesi üzerine kurulmuştur. Buradan kaynakla çalışma ile mekanın yaşanabilirliğinin anlaşılmasını sağlayacak ilintilerin kurulmasına dayanan sistematik bir çözümleme yapılması amaçlanmıştır. Böylece bu araştırma, tasarım etkinliği içindeki tasarımcılara da yaşanabilirlik değeri yüksek mekan oluşturmalarında ihtiyaç duyup kullanabilecekleri bağlamlar oluşturulacaktır.

Abstract

Emerged as a sensitive reaction to the interventions to life and residences and the effects created by those on people, livability is a basic concept of many dimensions. Analyzing and understanding this concept is very important especially for space design-oriented disciplines, since architecture and interior architecture are not just arts of building but also thinking systems that aim to create liveable environments and shareable relations. Especially the main framework of the inner architecture is based on the idea of "existence of human together within the space". From this point of view, this study aims a systematic analysis based on building relations that help understanding the liveability of the space. Thus, this research will generate contexts for the designers in designing activities who may need and use creating spaces with high level of liveability.

Anahtar Kelimeler:

Yaşanabilirlik, Mekanın Yaşanabilirliği, Yaşanabilir Tasarım.

Keywords:

Liveability, Liveability of the Space, Liveable Design.

Mekanın Yaşanabilirliği Üzerine Sistemantik bir Çözümleme

Doktora Makalesi

Armağan Seçil Melikoğlu Eke,
İstanbul Kültür Üniversitesi

Sanat ve Tasarım Fakültesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü
İpek Fitöz

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Bölümü
İç Mimarlık Bölümü

MSGSU, Fen Bilimleri Enstitüsü, İç Mimarlık Programında tamamlanmış "Mekanın Yaşanabilirlik Değeri Üzerine Sistem Odaklı Bir Model Önerisi" başlıklı tezden oluşturulan bir makaledir. Makale metni Mayıs 2014 tarihiyle dergiye ulaştırılmış, Eylül 2014 tarihinde basım kararı alınmıştır. Makale ile ilgili tartışmalar Haziran 2015'e kadar dergiye gönderilmelidir.

1. Yaklaşım

Yaşamın ortak paydalarını belirleyen eylemler çeşitli mekanlarda gerçekleşmektedir. Özellikle son yıllarda eylemlerin çeşitlenmesiyle ve birbirini etkilemesiyle çevremizi şekillendirmenin karmaşıklaştığı bir gerçektir. Ancak gelişen ve değişen yapay çevrenin insan ile kurduğu ilişki de aynı paralellikte zayıflamıştır. Mekanın yaşama ait değerlerden uzaklaşmasıyla içinde yaşadığı insan ile etkileşiminin zayıflaması kaçınılmaz bir hal almıştır. Çünkü insanların yaşamsal etkinliklerini gereken biçimde sürdüremedikleri mekanları yoğun bir şekilde kullanmadıkları, kullansalar bile mutlu olmadıkları bilinmektedir.

Kevin Lynch'in de belirttiği gibi "İnsanın barınma eylemi esnasında kendini yönlendirebilme, konumlandırabilme, kimliğini bulabilme ve yaşadığı çevreye, mekana anlam yükleyebilme gibi özelliklere sahip olması gerekmektedir. İnsanda bu duyguları oluşturan mekanların yaşayan mekanlar olduğu söylenmektedir" (Soygeniş, 2010).

Anlaşılabacağı üzere mekan, yaşamı ve yaşama ait birçok değeri bir araya getirip

barındırarak yaşayan bir organizma haline gelebilmektedir. Bu değerler ise mekanın içinde yaşayan insan ve bulunduğu çevre ile kurduğu çeşitli ilintilere dayanmaktadır. İlintilerin ise farklı özelliklerde olması mekanın, tanımlanabilen biçimi, rengi ve dokusu olan bir fiziksel gerçeklik olsa da aynı zamanda yaşama değer katan bir düzenleme olduğunu ortaya koymaktadır. Buradan kaynakla çalışma kapsamında mekanın yaşanabilirliğini anlayabilmek için onu oluşturan ilintilerin çözümlenmesine çalışılmıştır. Bunun için öncelikle yaşanabilirliğe ait kavramsal ve kuramsal ilintiler, daha sonra da mekana ait ilintiler sistematik bir bakış açısıyla ortaya konulmuştur. Çünkü aralarında ilintinin olduğu bileşenler ile mekanın yaşanabilirlik değerlerini belirlemek ona fiziksel bir nesne olarak yaklaşmaktan daha farklı bir anlam yüklenmesine neden olmaktadır.

2. Çok Boyutlu bir Kavram Olarak Yaşanabilirlik

Bir dinamikler bütünü olan yaşanabilirlik, insanların yaşamasına elverişli tüm

koşulların değerlendirilmesine ve ölçülmesine ilişkin bir kavramdır. İnsanların temel ve daha üst düzey nitelikteki gereksinimlerinin karşılanma düzeyi ve insani gelişme olanakları yaşanabilirliğin anlamını oluşturmaktadır.

Yaşanabilirlik ne kesin ne de evrensel fikir birliğine varılmış bir terimdir. Yaşanabilirlik kavramı, aynı temele sahip sürdürülebilirlik, yaşam kalitesi, yerin kimliği ve toplumun refahıyla ilişkilidir. Myers ve Andrews'un tespitine göre ise yaşanabilirlik, birçok karmaşık özelliği ve durumu içeren etmenlere sahip bir denge kavramıdır (Myers, 1988; Andrews, 2001). Buradan anlaşıldığı üzere yaşanabilirliği anlamak için öncelikle onu oluşturan kavramsal ve kuramsal boyutun incelenmesi gerekmektedir.

2.1. Kavramsal Boyut

Yaşanabilirliğin anlaşılmasında onu oluşturan kavramları aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür.

Yaşam; belli bir zaman sınırı içinde yaşanmış olan bedensel, ruhsal, tinsel olayların birliği, biçim kazanmış yaşantıların tümü, değerleri gerçekleştiren, insanın varoluşuna anlam veren ilkedir.

Yaşam süresi; canlının doğumuyla ölümü arasında geçen zamandır. Canlıya ait biyolojik ve genetik özelliklere bağlı olduğu kadar yaşanan çevreye ait fiziksel özellikler de oldukça etkilidir. Bundan dolayı yaşanan yer, insan yaşamında önemli bir değer olduğundan bu kavram içinde iyi yaşamla ilişkilendirilebilir. Çünkü yeri geldiğinde iyi yaşamak, insan için uzun yaşamaktan daha önemli bir kriter olmaktadır.

Yaşam hakkı; kişinin fiziksel varlığını sürdürebilmesinin güvencesini oluşturan insan hakkıdır. İnsanın onurlu bir yaşam sürmesi insan hakları arasında merkezi bir

konuma sahiptir. Bunun gerçekleşmesi ise insanların yeterli bir yaşam standardına kavuşmasıyla olacaktır.

Yaşam biçimi; belirli bir mekanı benimsemiş bir insan topluluğunun yaşama tarzını niteleyen, gelenekle pekişmiş kültürel ve teknik uygulamaların bileşimidir. Yaşanılan mekan, içinde kendi temsil ettiği kavramlarla bağdaşacak bir yaşam biçiminin sürdürülmesini gerektirir. Böylece mekan, bir yandan bizi dış çevreye karşı korurken diğer yandan da mutluluğa ilişkin olasılıklarla yaşamımızı zenginleştirmektedir.

Yaşam standardı; belirli bir birey ya da grubun ulaşabileceği mal ve hizmetlerin ölçüsü olarak tanımlanmaktadır. Bireyin doğrudan denetimi altında olmayan tüm hizmetler ile bireylerin içinde yaşadığı ortamın niteliği gibi refah etkisi uyandıran değerleri kapsamaktadır.

Yaşam kalitesi; insanların duygusal, toplumsal ve fiziksel refahına ilişkin tanımlayıcı bir kavramdır. Yaşam kalitesi; bireylerin hayat içerisindeki durumlarını, ait oldukları kültürel yapı ve değerler sistemi bağlamında, algılama ve değerlendirme biçimidir. Söz konusu değerlendirme, bireylerin beklentileri, hedefleri, hayat standartları ve hayata ilişkin kaygıları ile ilişkili olarak şekillenmektedir.

2.2. Kuramsal Boyut

Kuramsal olarak yaşanabilirlik, farklı disiplinlerin araştırma konularından biri haline gelmiştir. Bir yandan insanların yaşadığı toplumsal ayrışmaları çözebilecek sosyoloji alanında, ya da çevresel etkilerin yarattığı psikolojik sorunları araştıran çevresel psikoloji alanında araştırmacılar için temel bir kavram olmuştur. Aşağıda incelenen Maslow'un İhtiyaçlar Teoremi ile Çevresel Psikoloji Kuramı yaşanabilir-

liği psikoloji alanında ele alırken, Yaşam Kalitesi Çalışmalarıyla da sosyoloji alanı içine girmektedir.

Maslow'un İhtiyaçlar Teoremi: İnsanın yaşamla ilgili gereksinimlerinin, belirlenen hiyerarşik düzen içinde gerçekleşeceğini öngören bir kuram olan Maslow'un ihtiyaçlar teoremine göre insan, önce en önemli gereksinimini tatmin etmeye çalışmaktadır. Ancak bir düzeydeki gereksinim karşılandığı zaman sıra bir sonrakine gelmektedir. Mekan tasarımı disiplinlerinde de insana ait çeşitli ihtiyaçların giderilmesi ile kullanıcının mekandan beklentileri paralellik göstermektedir. Teoreme göre insan önce güvenliğini sağlayacak bir mekan talep ettikten sonra, estetik anlamı olan bir düzenlemeyi istemektedir. Bundan dolayı yaşanabilir mekanın önce biyolojik, fizyolojik, güvenlik gibi ihtiyaçları karşılaması gerektiği anlaşılmaktadır.

Çevresel Psikoloji Kuramı: İnsan davranışlarının, içinde geçtiği çevre ile ilişkisini konu almakta ve yaşama çevresine ilişkin mimari özellikler, sosyo-fiziksel kolaylıklar gibi olguları açıklamada kullanılmıştır. İnsanın yaşadığı mekana ilişkin tutumları, tercihleri ve değerlendirmelerinin hem insanın hem de mekanın özelliklerinden kaynaklandığını göstermiştir. Böylece mekanın yalnızca nesnel parametrelerle değil aynı zamanda mekan deneyimine bağlı öznel parametrelerle de ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Buradan kaynakla araştırmada çevre psikolojisi kuramı insan-mekan etkileşimine dayanan düşünme biçimi olarak kabul edilmektedir.

Yaşam Kalitesi Çalışmaları; Yaşam kalitesi çalışmalarına bakıldığında genel ve sürekli iyi olma hali olarak tanımlanan ve kişide tatmin yaratan yaşam kalitesi, yaşanabilirliği konu almaktadır. Yaşam

kalitesi çalışmaları, insan merkezli, sağlık merkezli, çevre merkezli araştırmaları kapsamaktadır (Tekeli, Güler, Vaizoğlu, Algan, & Dündar, 2003). Bu araştırmalara göre yaşam kalitesini yükseltecek mekanların insanı mutlu edeceği, pozitif deneyimler yaratabileceği görülmüştür. Bununla birlikte sosyal bilimlerde yaşam kalitesiyle ilgili çalışmalar genel olarak Yaşanabilirlik, Karşılaştırma ve Adaptasyon kuramları olarak incelenmektedir. Yaşanabilirlik kuramı, kişilerin yaşamlarından hoşnutlukları bazı standartlara dayalı olarak değerlendirmektedir (Sipahi, 2002).

Karşılaştırma kuramı ile, algılanan durum ve bireyin değer yargılarından oluşan öznel veriler ile hoşnutluk arasındaki ilişkiler incelenirken (Çoban, 2007), Adaptasyon kuramı ise diğer iki kuramın bileşkesi gibidir. Bu kuramda kişi hem kendi yaşam kalitesini hem de yaşam kalitesindeki değişimi değerlendirmektedir (Sipahi, 2002).

Bu doğrultuda yapılan analiz çalışmasıyla yaşanabilirliğin geniş çerçevesi kavramsal ve kuramsal olarak iki şekilde ortaya konulmuştur. Elde edilen verilerin, mekanın yaşanabilirliğini oluşturan ilintilerin kurulmasında önemli bir rol yükleneyeceği düşünüldükçe, sentezi yapılacaktır.

3. İlişkiler Bütünü Olarak Mekan

İnsan ve insan gruplarını saran yapı fiziksel çevre olan mekan, tüm örgütlenme etkinliklerini içeren bir oluşumdur.

Mekan, insanlar tarafından çeşitli eylemlerin gerçekleştirildiği; kullanıcı gereksinimlerinin karşılandığı; onları konumlandırdığı, biçimlendirdiği ve onlara göre biçimlenen, bulunduğu çevre ve değerler ile uyumlanabilen bir boşundur.

Tasarlanan bu hacim, kullanıcısı olmadan sadece fiziksel bir nesne olup, ancak kullanıcının o mekanı amacına uygun kullan-

FİZYOLOJİK	PSİKOLOJİK	SOSYOLOJİK
Fiziksel gereksinimler <ul style="list-style-type: none"> • Antropometri • Isısal • İşitsel • Görsel • Sağlık • Güvenlik 	Duyusal sistemler <ul style="list-style-type: none"> • Görsel • İşitsel • Dokunsal • Kokusal 	Sosyal belirleyiciler <ul style="list-style-type: none"> • Kimlik • Yaşam biçimi • İdealler/şemalar • Normlar/beklentiler • Grup yapısı • Roller • Statü

ması ile mekanlaşmaktadır.

İnsanın yaşamını sürdürmesi için gerçekleştirdiği tüm hareketler mekanda gerçekleştirilerek çeşitli eylemleri ve eylem örüntülerini oluşturmaktadır. Böylece insan ile sürekli etkileşim halinde olan mekan, içinde yaşamı ve yaşama ait birçok değeri barındırarak yaşayan bir organizma haline gelmektedir.

Buradan kaynakla mekanı, insana ve mekana ilişkin bileşenlerle ilişkilendirerek ortaya koymak mümkündür. Bu bileşenlerin doğru şekilde işleyişi, mekan düzenlemelerinin başarılı olmasını ve mekanın yaşanabilirliğini sağlamaktadır. Bunu yapabilmek için tasarımcının mekana ait tüm bileşenleri ve ilişkileri bilerek uygulaması gerekmektedir.

Çalışma kapsamında mekanı oluşturan üç temel düzey bileşen şu şekilde ortaya konulmuştur. Bunlar;

•**Birinci düzey:** İnsana ve mekana ilişkin bileşenler

•**İkinci düzey:** Fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik bileşenler

•**Üçüncü düzey:** Çevresel öğeler, fiziksel gereksinimler, algısal öğeler, duyu sistemler, kültürel öğeler ve sosyal belirleyiciler olmak üzere sınıflandırılmışlardır. Araştırmada hiyerarşik bir sistematığe göre oluşturulan bileşenler, birinci düzey bileşenler temelinde ortaya konulmuştur. Diğer düzeylerdeki bileşenlere bu iki ana başlık altında değinilmiştir.

3.1. İnsana İlişkin Bileşenler

İnsan, aklı yoluyla çevresini gözlemleyen, bunun sonucunda edindiği bilgileri yorumlayıp üreten, bilgi ve deneyimlerini toplumuna kazandırarak kültürünü oluşturan, gelişmeye açık bir varlıktır (Arcan & Evci, 1999). Yaşam süreci içinde koşulların değişip gelişmesi insanın farklı niteliklerini fark etmesini sağlamıştır. Artık insanoğlu tüm evrenin kendinden önce var olduğunu, ancak kendi varlığı ile yaşanabilir bir nitelik kazandığını keşfetmiştir (Aksoy, 1977). Böylece bulunduğu çevreyi kendine göre biçimlendirerek yaşayan ve yaratan durumuna geçmiştir. Bu da doğayı mimarlık ile kendi istek ve ihtiyaçlarına göre şekillendirmeye başlamasına neden olmuştur. Bu şekilde ortaya çıkan mekan tasarımı disiplinleri doğal olarak insanı merkeze alarak şekillenmeye devam etmiştir.

Charles Correa'nın da söylediği gibi "Mimarlık kullanılabilen sanattır. Heykeldir, ancak insanoğlu tarafından kullanılan heykeldir."

Buradan kaynakla çalışma kapsamında mekânın insana ilişkin bileşenleri Tablo 1'de görüldüğü gibidir. Buna göre ikinci düzey bileşenler fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak, üçüncü düzey bileşenler de fiziksel gereksinimler, duyu sistemler ve sosyal belirleyiciler olarak gruplandırılmıştır.

Yukarıda verilen tabloya göre insana ilişkin bileşenler çözümlenerek şu şekilde özetlenebilir;

Tablo: 1
İnsana ilişkin bileşenler.

Fiziksel gereksinimler: Mimari mekan, insan için tasarlanmıştır. Bunun için öncelikle fizyolojik bazı gereksinimlere dikkat edilmelidir. Bunların başında mekanın antropometrik açıdan iyi düşünülmesi gerekmektedir. Bu da mekanın insan ölçülerine orantılı olacak şekilde tasarlanmasına bağlıdır. Antropometri, insan gruplarının çeşitli faktörlerden kaynaklanan farklılıkları ve benzerliklerini saptayarak daha geniş bir insan kitlesine uygun tasarımlar yapma imkânı sağlamaktadır. Mekanın boyutları ile insan bedeninin ölçüleri arasında bir uyum ilişkisi söz konusu olduğundan tasarlanan donatı ve mekanların bu ölçülere uygunluğu mekanın sağlıklı olmasını, böylece kullanılabilirliğini arttırmaktadır. Yaşanılan mekanın aynı zamanda insanın ısısal, işitsel ve görsel konfor koşullarına da cevap vermesi gerekmektedir. Mekanın nem, radyasyon, hava hareketleri, uygun sıcaklık gibi ısısal; gürültü, istenmeyen ses gibi işitsel ve insanın görme fonksiyonu ile fizyolojik optik gereksinimlerini karşılayacak görsel ihtiyaçlarının karşılanması oldukça önemlidir. Bununla birlikte çeşitli raporlarda ve eylem planlarında da belirtilen insanın beden ve akıl sağlığı için gerekli sağlık koşulları ile güvenlik gereksinimleri de mekanın sağlanması gereken bileşenlerdir. Mekanın sağlık gereksinimini karşılaması; temiz su getirilmesi, çöp ve artıkların yok edilmesi, mikrop ve zararlılardan korunmasıyla; güvenlik gereksinimi de yapısal sağlamlığının uygun olması, yangın, doğal afetlere, hırsıza ve eylem alanındaki kazalara karşı korunması bağlamında ele alınmıştır.

Duyusal sistemler; mekanın insana ait fizyolojik konfor koşullarını yerine getirmesinin yanında psikolojik konfor koşullarını da sağlaması gerekmektedir.

Çünkü insan fiziksel olduğu kadar ruhsal olarak da var olmaktadır. Mekanın sahip olduğu görsel, işitsel, dokunsal ve kokusal nitelikler kullanıcıyı psikolojik olarak etkilemektedir. Görsel olarak mekanın biçim, renk, boyut ve dokusuna ait özellikler insanın zihinsel aktivitelerini, fiziksel performansını, psiko-sosyal durumunu etkilemekte, insan-donanım-çevre sistemi içinde önemli bir rol üstlenmektedir (Sağocak, 2005). İşitsel olarak da sesin temposu, biçimi, sevilirlik derecesi gibi unsurlar kullanıcıda mekanla ilgili tepkileri uyandırmakta ve davranışlarını etkilemektedir. Psikolojik olarak dokunmayı ise Loos bütün duygulardan üstün tutmaktadır. Loos, mekanlarında insanların tözü dört bir yanlarında hissetmelerini, tözden etkilenmelerini, mekanın kapalı olduğunu bilmelerini, dokuyu ahşabı hissetmelerini, rahat oturmaktan ve iskemleyi dışsal bedensel duyularının geniş kesiminde hissetmekten çekinmemelerini istediğini söylemiştir (Colomina, 2009). Kokular da, uyaranların yorumlanmasında önemli bir ipucu olabilmektedir. Kokuların mekan ile örtüşmesi, doğal olması ve kullanıcı tarafından aranan niteliklerde olması gerekmektedir.

Sosyal belirleyiciler; insana ilişkin sosyolojik bileşenler kişilik, yaşam biçimi, idealler/şemalar, normlar/beklentiler, grup yapısı, roller ve statü gibi ona ait özelliklerden oluşmaktadır. Genetik faktörlere, kültürel faktörlere, sosyal sınıf faktörüne ve aile faktörüne bağlı olan kişilik, mekanla ilgili kararların verilmesinde yardımcı olmaktadır. Kişilikle ilişkisi bulunan yaşam biçimi ise Rapoport'un belirttiği gibi insanları eylemlere ve eylem sistemlerine götürmekte ve kültürel temellerini oluşturmaktadır. Bu temelleri oluşturan insana ait ideal ve şemalar ile normlar ve beklentiler çevrenin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

FİZYOLOJİK	PSİKOLOJİK	SOSYOLOJİK
Çevresel öğeler <ul style="list-style-type: none">▪ İklim▪ Topoğrafya▪ Yön/manzara▪ Gürültü▪ Doğal ışık▪ Mevcut referanslar	Algısal öğeler <ul style="list-style-type: none">▪ Doku▪ Renk▪ Aydınlatma▪ Malzeme▪ Ölçü/oran▪ Biçim	Kültürel öğeler <ul style="list-style-type: none">▪ Mahremiyet▪ Kişisel mekan▪ Egemenlik alanı▪ Kulis▪ Kendileme▪ Sınırlar

Sahip olunan kültürel temele uygun malzeme, biçim, renk gibi normlara uygun biçime sahip mekanlar sosyal ve kültürel sınırları çizmekte, kullanıcı için özel ortamlar yaratmaktadır. Bunun yanında toplum farklı gruplardan oluşmaktadır ve her grubun mekandan beklentisi de farklıdır. Bu farklılıklar mekan örgütlenmesinin de değişmesine sebep olmaktadır. Grup içinde ise bireyin üstlendiği rol ve sahip olduğu statü davranış biçimlerine yansımakta ve mekandan beklentileri çeşitlendirmektedir. Çünkü aynı kültürel düzende bile değişen roller ve statüler mekan örgütlenmelerinin yapılarını etkilemektedir.

Görüldüğü gibi yukarıda belirtilen bileşenler insan-mekan etkileşiminde önemli bir role sahip kullanıcıyı işaret etmektedir. Bununla birlikte mekanın bulunduğu çevre ve mekansal bağlamlar da yaşanabilirliğin oluşmasında göz ardı edilmemesi gereken etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Mekana İlişkin Bileşenler

Mekanı cisimlerin herhangi bir durumu değil onların birbirini izlemelerine olanak sağlayan bir durumlar dizisi, bir arada varolabilme olasılıklarının düzenidir şeklinde tanımlayan Leibniz'e göre mekan bir varlık değil ilintidir. Bu ilintiler mekanı oluşturmakta ve ona çeşitli anlamlar yüklemektedir. İlintilerin bir ucunu insana ilişkin bileşenler oluştururken diğer ucunu mekanın bulunduğu çevre ve sahip olduğu

mekansal özellikler oluşturmaktadır. Buradan kaynakla çalışma kapsamında ortaya konulan mekana ilişkin bileşenleri Tablo 2'de görüldüğü gibi ikinci düzey bileşenleri fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak ve üçüncü düzey bileşenleri çevresel öğeler, algısal öğeler ve kültürel öğeler olarak gruplandırarak incelemek mümkündür.

Yukarıda verilen tabloya göre mekana ilişkin bileşenler şu şekilde özetlenebilir; **Çevresel öğeler**; mekânın, bulunduğu çevreyle kurduğu bağlamdan kaynaklanan bileşenlerdir. Mekânın iklim koşullarını sağlıyor olması, kullanıcı olan insanın belirli değerlere ulaşmış hava sıcaklığı, yüzey sıcaklıkları, hava hareketi ve nem etkisinde minimum enerji harcayarak iklimsel çevresine uyum yapabilmesini sağlamaktadır. Bu yüzden iklimin, iç mekânın niteliği üzerinde doğrudan bir etkisi bulunur. İklimle uyumlu bir mekân ekolojik sürdürülebilirlik anlamında da pozitif bir değer taşımaktadır. Topoğrafik durum ise; çevrenin, su ve toprağın, arazinin özelliklerinden oluşmaktadır. Coğrafya ve topoğrafyanın, insanların kaderinde önemli bir rol oynadığını ve onları psikolojik ve biyolojik olarak etkiledikleri ortaya konulmuştur (Corbusier, 2009). İç mekân için yön ve manzara çevresel bağlamda etkin bir bileşendir. Güneşin etkisinden kaynaklanan yönler, hakim rüzgar yönü ve manzara yönü mekânın önemli çevresel bileşenini oluşturmaktadır. Mekânın belirli bir fiziki ve doğal simgeye

Tablo: 2
Mekana ilişkin bileşenler.

ya da manzaraya doğru yönlendirilmesi bu açıdan uyumluluk durumu oluşturmaktadır. Manzara, iç ve dış mekan arasındaki iletişimi sağlaması bakımından görselliği ve mahremiyeti yüklenmektedir. Ekolojik sürdürülebilirlik anlamında ise mekanın yönü verimlilik için oldukça önemlidir. Yaşadığımız çevrenin kalitesini ve insan sağlığını olumsuz yönde etkileyen önemli faktörlerden biri de gürültüdür. Kullanıcının işitsel konforunu oluşturmak için mekanın bulunduğu çevrenin gürültü kontrolü sağlanmalıdır. Işık da, iç mekan için en temel öğedir. Kuban “mekan ışıkla varolur. Aydınlık yaşamın vazgeçilmez bir öğesi olduğu kadar sınırlanan boşluğun niteliklerini görmeye olanak vermesi bakımından mekanın ayrılmaz bir parçasıdır (Kuban, 2010).” der ve iç mekanın, mimari doğal ışıklandırma olanaklarının artmasına paralel bir gelişme gösterdiğini belirtmektedir. Işık olmadan biçim görselleştirilemez, mekan anlaşılabilir ve atmosfer yaratılamaz (Brooker & Stone, 2012). Mevcut referanslar ise, mekanın içerisi ve dışarı ile kurduğu ilişkiye dayanmaktadır. Mekanın çevresinde bulunabilecek simgesel, tarihsel bir yapı ya da bulunduğu sokağın hatta kentin özelliklerinin hepsi çevreyle kurduğu uyum anlamında oldukça önemli referanslar taşımaktadır. Yanlış kurulan ilişkiler mekanların okunaklılığında ve sürdürülebilirliğinde etkili olmaktadır.

Algısal öğeler; mekanın algıyı oluşturan öğelerinden biri sahip olduğu dokudur. Mekanı tanımlamak, donatmak ve güzelleştirmek için kullanılan bir nitelik olan dokunun, mekanın kullanım şekline ve kimliğine uygun olması beklenmektedir. Renkler de kullanıcıyı etkileyen bir atmosfer yaratmak amacıyla kullanılan mekan bileşenleridir. Rengin yaratıcı bir şekilde kullanımı, mekanın imajını ortaya çıkarmakta ve ruhsal durumun

yaratılmasına yardımcı olmaktadır. Mekan içindeki düzenlemeleri ile plastik ve estetik değerleri arttıran aydınlatma ise doğru kullanıldığında kullanıcının bulunduğu mekandan hoşnut olmasına yardımcı olmakta, güvenlik hissini arttırmaktadır. Mekanda kullanılan malzeme de tasarımcının uyandırmak istediği etki ve atmosfer ile ilişkilidir. Malzemelerin mekanda doğru kullanılması güçlü bir etki ve kullanıcıda farklı duygular yaratabilir. Bir mekan içinde onu oluşturan parçaların birbirleriyle ve bütünlü kurduğu harmonik ilişki insanın mekanla, mekanın öğeleriyle ve çevrenin mekanla arasındaki oranları yaratmaktadır. Bu oranların farklı şekillerde uygulanması ile algıyı etkileyen düzenler ortaya çıkmaktadır. Biçim ise, üç boyutuyla kendisini çevreleyen mekanın hacmini belirginleştirerek orada bir etki alanı ya da hakim olduğu bir bölge oluşturmaktadır. Böylece bir mimari mekanı tanımlamaktadır. Bacon; “Mimari biçim, mekan ve kütle arasındaki temas noktasıdır. Mimari biçimlerin, dokuların, malzemelerin, ışık ve gölge ayarının, rengin hepsi mekanı biçimleyen bir niteliği ya da ruhu inceden inceye duyumsatmak için bir araya gelirler” demiştir (Bacon, 1974).

Kültürel öğeler; mekanın sosyolojik değerleri güçlendirdiği niteliklerdir. Bunların başında gelen kişinin mekan içinde kurduğu sınır olarak tanımlanan mahremiyet, insanın çevresi ile uyum ve iletişimde merkezi bir rol oynamaktadır. Bundan dolayı mekanın mahremiyeti kültürel kodlara göre biçimlenmektedir. Kişinin mahremiyet değerlerinden kaynaklanan kişisel mekan ile kişi ve grup sınırlarını betimleyen bir davranış mekanizmalarının gerçekleştiği mekan parçası olan egemenlik alanı; insanın bilişsel kurgusunda sosyal norm ve kültürel değerlerle belirlenmiş mekana ait bir mekanizmadır. Egemenlik alanı, zihinden fiziki biçime duvarlar, farklı

Şekil: 1
Yaşanabilirlik kavramını
oluşturan ilişkiler ağı.

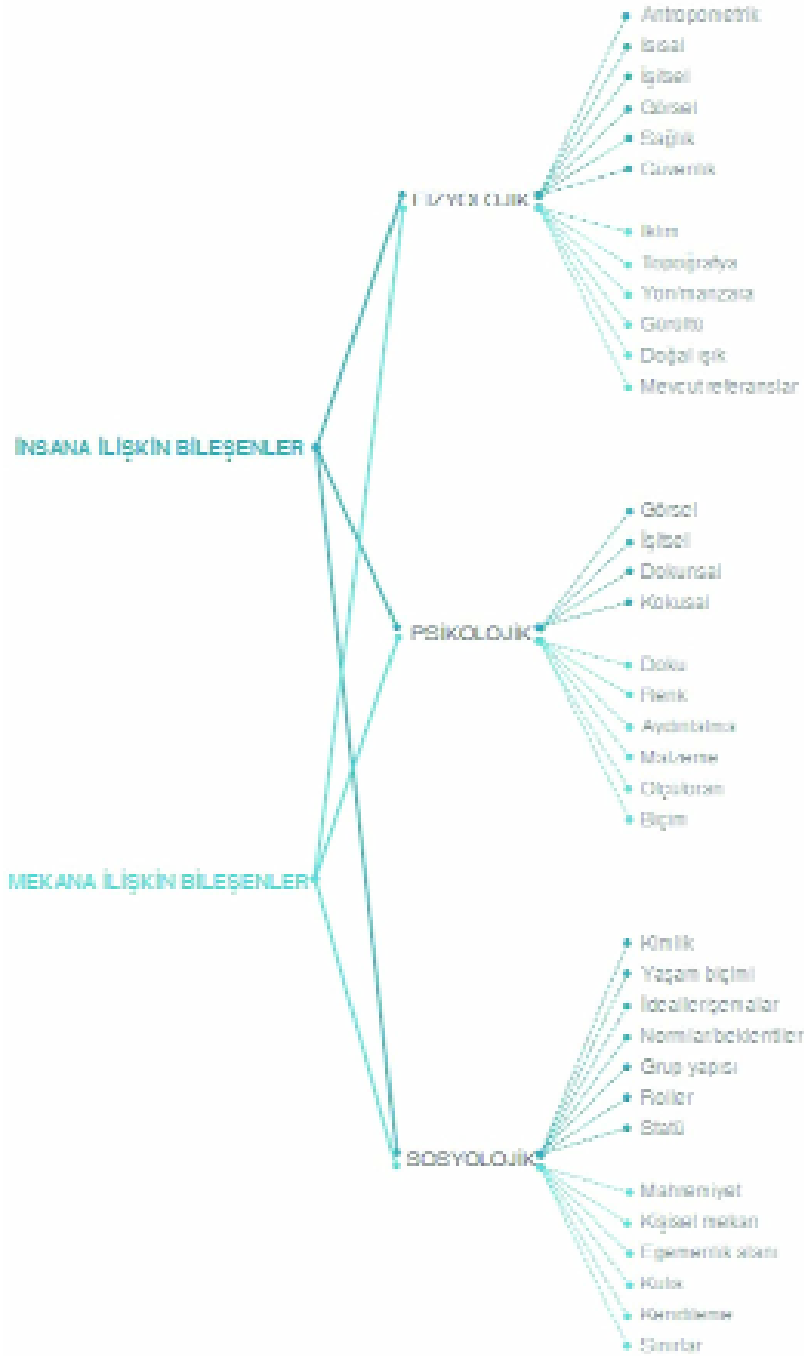
Şekil: 1

malzemeler, dokular ya da renkler ile aktarılmaktadır. Mekana ait bu öğeler ile oluşturulan egemenlik alanı, davranışı, topluluk içindeki ilişkileri, belirlenmiş sosyal düzeni sağlamaktadır. Kullanıcıyı, asıl eylemin gerçekleştiği mekana hazırlayan bir ara eylem alanı olarak tanımlanan kulis mekanı da mahremiyetle ilişkilendirilmekte ve mekanları içe dönük-dışa dönük, arka-ön, temiz-pis, kamusal-özel gibi ayırıştırarak kullanılabilirliğini etkilemektedir. İnsanın çevresiyle ilişkisi temeline dayanan kendileme, mekana kendinden birçok özellik katmakla, kimliğini aktarmakla gerçekleşmektedir. Bundan dolayı kendileme kültürel değerler taşıyan bir öze sahiptir. Sınırlar, insanları nesnelere ve diğer insanlardan ayıran engellerdir. Bunlar hem fiziksel hem psikolojik olabilir. Bu şekilde kullanıcının davranışlarını, eylemlerini değiştirebilmekte, yeni düzenlemelerin ortaya konmasını sağlamaktadır. Böylece mekanda çeşitlenmeye ve iletişilebilirliğe olanak tanırken, kullanılabilirliği arttırmaktadır. Sonuç olarak bir ilişkiler bütünü olarak tanımlanan mekanı, yukarıda yapılan analizlerle ortaya koymak mümkündür. Ancak ayrı ayrı irdelenmeye çalışılan tüm kavramların bir araya getirilerek aralarındaki ilişkilerin tespit edilmesi

gerekmektedir. Böylece bir kavramlar ve ilişkiler ağı kurularak bütünü anlamak için doğru bir yaklaşım sergilenmesi gerekmektedir.

4. Metodoloji

Bir sistematik yapı üzerinde derinleşebilmek, öncelikle onu oluşturan kavramlar ve olguların ilişkilerini ortaya koymakla mümkündür. Özellikle nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan bu yöntem, sistemleri rafine ederek yeniden düşünmek ve tasarlamaya olanak tanımaktadır. Böylece bütünü kavramaya çalışan araştırmacı, ilişkilerden anlamlar çıkarmakta ve tutarlı yeni yaklaşımlar oluşturabilmektedir. Karmaşık yapıda olan bu sistematige ait ilişkilerin konumları, birbirleriyle çakışması, ya da yoğunlukları ise yöntem içinde önemli noktaları oluşturmaktadır. Bunun için parçalar, bütünlükler ve onlar arasındaki ilişkileri ele alan bu sistematik çözümleme ile hem temel kavramı hem de onu oluşturan paydaş kavram ve kuramları açıklamak kolaylaşmaktadır. Buradan kaynakla çalışmada, mekanın yaşanabilirliğini anlayabilmek için onu oluşturan alt kavramlar sistematik bir çözümleme ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun için mekan ve yaşanabilirlik kavramları ile onları oluşturan diğer kavramların sınırları

Şekil 2
Mekana ait ilişkiler ağı.

esnetilerek mekanın yaşanabilirliğine ait içerik zenginleştirilmiştir.

Çalışma kapsamında yapılan sistematik çözümleme yaşanabilirlik ve mekan kavramlarının ayrı ayrı irdelenmeye çalışıldığı iki adımda gerçekleştirilmiştir.

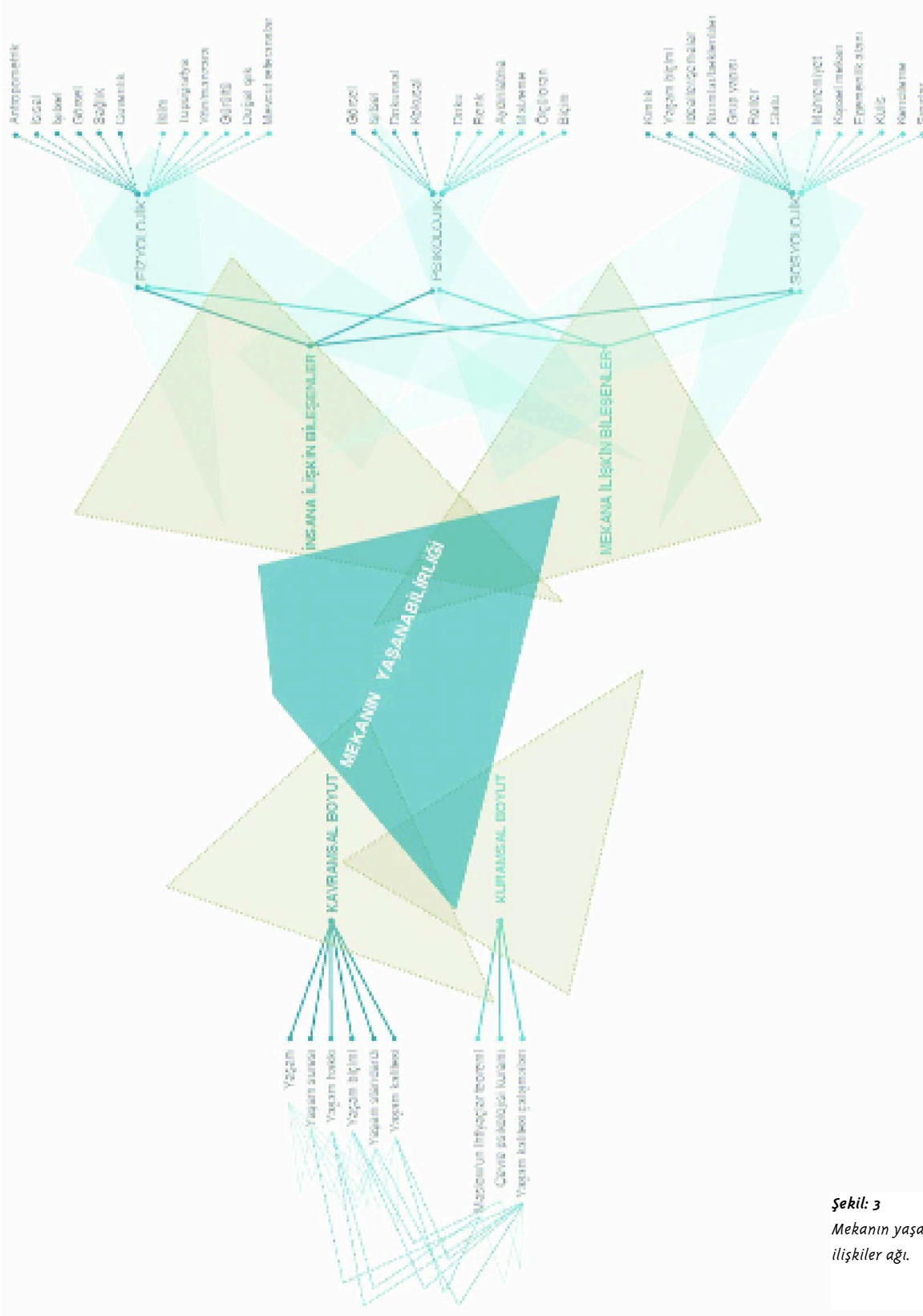
İlk adımda yaşanabilirliği oluşturan ilişkiler ağı ortaya konulmuştur. Bu yolla sistematik çözümleme sonucunda yaşanabilirliğin karmaşık ve çok boyutlu bir alanı ifade ettiği görülmektedir. Yaşanabilirliğin çeşitli kavramlarla ilişki kurduğu ve farklı araştırma alanlarına konu olduğu anlaşılmaktadır. Buradan kaynakla kavramı oluşturan ilişkiler ağını, Şekil 1'deki gibi ortaya koymak mümkündür. Yapılan bu çözümleme ile hem yaşanabilirliğin geniş bir çerçevesi çizilmiş hem de mekan ile kurulacak bağlam netleştirilmiştir.

Çalışmanın ikinci adımında ise, mekanı oluşturan ilişkiler ağı ortaya konulmuştur. Buna göre insan-mekan etkileşimi temeline dayandırılan mekan iki başlıkta çözümlenmiştir. Şekil 2'de görüldüğü gibi insana ve mekana ilişkin bileşenler olarak ikiye ayrılan mekan; fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak gruplandırılmıştır. Mekanı oluşturan tüm ilkeler bu başlıklar altında irdelenmiştir.

Görüldüğü gibi mekanın yaşanabilirliğini oluşturan tüm paydaşlar, kavramın geniş bir çerçevesini çizmektedir. Böylece hem mevcut mekanların değerlemesinde hem de yeni yapılacak tasarımlarda kullanılacak bir bileşenler dizisi hazırlanarak yaşanabilir mekan tasarımı adına yeni bir yaklaşım oluşturulabilir.

5. Sonuç

Mekan ve yaşanabilirliğini konu edinen çalışmalar, yaşam çevreleriyle ilgili problemlere çözüm bulmak amacıyla yapılmaktadır. Günümüzde mekan ve insan arasındaki uzaklık fark edilmese de sonuçlarını yaşamamak imkansızdır. Bundan dolayı öncelikle problemin tespit edilmesine ve anlaşılmasına çalışmak gerekmektedir.

Şekil 3
Mekanın yaşanabilirliğine ait ilişkiler ağı.

Buradan kaynakla çalışmada mekanın yaşanabilirliği sistematik bir çözümleme tekniği ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Çünkü bir sistem kurmak, onu oluşturan tüm parçalara hepsini içine alacak bir açıyla bakmayı gerektirir. Parçaların anlaşılması, içselleştirilmesi, birbirleriyle ilişkilerinin doğru biçimde kurulması bütüne hakim olmayı kolaylaştırmaktadır. Bu anlamda çalışmanın geneline ilişkin en önemli sonuç ortaya konulan “mekanın yaşanabilirliğine ait ilişkiler ağı”dır. Oluşturulan ağa göre yaşanabilirlik ile mekana ait tüm bileşen ve ilişkiler mekanın yaşanabilirliğini meydana getirmektedir.

Yukarıda yer alan Şekil 3’te görüldüğü gibi araştırmayı oluşturan tüm bileşenler tesadüfi olarak değil yoğun bir analiz ve sentez aşamasının sonucudur. Bundan dolayı ilişkiler ağının anlaşılmasında, tüm araştırmaya hakim olmak oldukça önemlidir. Kavramlar, kuramlar ile mekanın yaşanabilirliğini oluşturan bileşenler arasında kurulan her ilişki, çalışmanın bütününden analiz yapılarak üretilmiştir. Böylece mevcut örgütlenme yapıları ile yeni yapılacak tasarımlar yaratma adına bir yaklaşım oluşturulabilecektir. Aynı zamanda bu çalışmada kullanılan sistemik çözümleme tekniğinin daha sonra yapılabilecek benzeri araştırmalar için de bir düşünme biçimi üretmek adına oldukça yararlı olacağı düşünülmektedir.

Aynı zamanda bu yaklaşımla mekanın yaşanabilirliğinin tasarım, uygulama ve kullanım süreçleri bütününde göz önüne alınması önemlidir. Bundan dolayı ileride gerçekleşmesi beklenen bazı öneriler ise şu şekilde ortaya konulabilir;

- Mekan tasarımı, deneyimi iletme yönelik somut bir araçtır. Sürecin başında ise tasarımcı vardır. O, ilk olarak yaratmak istediği etkiyi duyumsar, sonra da yarat-

mak istediği mekanı görselleştirmektedir. Bu yüzden mimarlık ve iç mimarlık gibi mekan tasarımı eğitimlerinde öğrencilerin yerin ve insanın özünü anlayarak bağlamı doğru yorumlamaları gereklidir.

- Mekan tasarımı herkes için ve her türlü eylem unutulmadan yapılmalıdır. İnsanla sıkı sıkıya bağ kurması beklenen mekanın önce bireyin sonrada tüm toplumun yaşamını yükseltecek, değer katacak şekilde tasarlanması gerekmektedir.
- Günümüzde insanlara sunulan her mekanın yaşanabilir olmadığı bilinmesi yine de aynı nitelikte mekanlar yaratılmasına devam edilmesi çözüm-süzlük yaratmaktadır. Bu anlamda öncelikle mevcut mekanlara yapılacak bir değerlendirme ile farkındalık yaratarak, yaşanabilir mekanların yaşayanlarca talep ettirilebileceği düşünülmektedir. Böylece bir bilinçlenme oluşturularak olumsuzlukların önüne geçilebileceği düşünülmektedir.

Son olarak ortaya konulan tüm veriler göz önüne alındığında mekanın yaşanabilir olması insanın insanca yaşaması demektir. Bundan dolayı yaşanabilir mekanların tasarlanması fizyolojik, psikolojik, sosyolojik ve diğer tüm boyutlarıyla sağlıklı, mutlu, huzurlu toplumların oluşmasında etkilidir●

Kaynakça

- Aksoy, Ö. 1977. *Biçimlendirme*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları No:83.
- Andrews, C. 2001. Analyzing Quality of Place. *Environment And Planning B:Planning And Design* Vol:23 , 201-217.
- Arcan, E. F., & Evci, F. 1999. *Mimari Tasarıma Yaklaşım I Bina Bilgisi Çalışmaları*. İstanbul: Tasarım Yayın Grubu.
- Brooker, G., & Stone, S. 2012. *İç Mimarlıkta Bağlam+Çevre*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Çoban, A. 2007. Ailelerin Yaşam Kalitelerinin Belirlenmesi; Ankara Örneği. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Colomina, B. 2009. *Mahremiyet ve Kamusal Kitle İletişim Aracı Olarak Modern Mimari*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Corbusier, L. 2009. *Atina Anlaşması*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göregenli, M. 2010. *Çevre Psikolojisi İnsan Mekanı İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gür, Ş. Ö. 2000. *Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Gür, Ş. Ö. 1996. *Mekan Örgütlenmesi*. Trabzon: Gür Yayıncılık.
- Kuban, D. 2010. *Mimarlık Kavramları*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Rapoport, A. 2004. *Kültür, Mimarlık, Tasarım*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Sağocak, M. D. 2005. *Ergonomik Tasarımda Renk*. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Sipahi, S. 2002. Ülkemiz İllerinin Yaşanabilirlik Açısından Analitik Hiyerarşi Prosesi Tekniği İle Sıralanması. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Soygeniş, S. 2010. *Mimarlık Düşünmek Düşlemek*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Tekeli, İ., Güler, Ç., Vaizoğlu, S., Algan, N., & Dündar, A. 2003. *Yaşam Kalitesi Göstergeleri Türkiye İçin Bir Veri Sistemi Önerisi*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Raporları Sayı:6.